

Impuls Lokaal Bodembeheer - Ecosysteemdiensten

Hoe kan worden voortgebouwd op de resultaten?

Suzanne van der Meulen

1207762-015

Titel

Impuls Lokaal Bodembeheer - Ecosysteemdiensten

Opdrachtgever	Project	Kenmerk	Pagina's
WVL dienst	1207762-015	1207762-015-BGS-0001	19

Trefwoorden

Impuls Lokaal Bodembeheer, ILB, ecosysteemdiensten

Samenvatting

In het kader van de Impuls Lokaal Bodembeheer (ILB) zijn 14 pilots uitgevoerd waarin samenwerkingsverbanden van regionale en lokale overheidsorganisaties hebben kennisgemaakt met het concept Ecosysteemdiensten (ESD). In een aantal gevallen is een stap verder gezet en is het concept toegepast bij de oplossing van uitdagingen waar men in een gebied voor staat. Op verzoek van de WVL-dienst heeft Deltares de pilots geanalyseerd met als doel generieke lessen te trekken uit het ILB-ESD programma en aanbevelingen te geven over hoe op het programma kan worden voortgebouwd.

In dit rapport wordt geanalyseerd over welke aspecten van het concept men in praktijk enthousiast is, in welke situaties meerwaarde wordt ervaren en hoe op basis van de resultaten van de pilots kan worden voortgebouwd. Deze analyse is gebaseerd op de rapportages van de ILB-adviseurs over individuele pilots, verslagen van enkele pilot-bijeenkomsten die zijn bijgewoond door de auteurs van dit rapport en gezamenlijke bijeenkomsten van ILB-adviseurs en deelnemers aan de pilots.

Uit de pilots zijn een aantal uitdagingen naar voren gekomen waar de regionale overheden voor staan en waar men op basis van de pilots meerwaarde heeft ervaren of verwacht van de Ecosysteemdiensten benadering zie (zie hoofdstuk 2). Men geeft aan vooral gesteund te worden door de benadering in het kader van:

- ◆ nieuwe kansen vinden voor vastgelopen gebiedsontwikkeling,
- ◆ beter inzicht in en onderbouwing van de meerwaarde van ecosysteemdiensten die worden geleverd door groen, en de ontwikkeling van business cases voor realisatie;
- ◆ verbreding van het bodembeheer, verbinding met RO,
- ◆ integraal werken en samenwerken in de fysieke leefomgeving.

ILB-Ecosysteemdiensten heeft regionale overheden de kans geboden om kennis te maken de ESD-benadering en/of deze toe te passen in de praktijk. Om na de pilots in de dagelijkse praktijk gebruik te kunnen maken van de ESD-benadering zullen in veel gevallen nog ontwikkelingen nodig zijn om randvoorwaarden te scheppen waarin ambtenaren en private partners gebruik kunnen maken van het concept.

Op korte termijn hebben regionale overheden vooral mandaat en tijd nodig om verder te kunnen met de ESD-benadering en goede voorbeelden van wat werkt in de praktijk. Daarnaast kan gedurende langere tijd gewerkt worden aan de ontwikkeling van ondersteunende kennis en instrumenten.


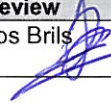

Er is tijd nodig om voort te bouwen op de resultaten van de pilots en om de opgedane kennis en ervaring verder te ontwikkelen en toe te gaan passen in de dagelijkse praktijk. Er is expliciet steun gevraagd van de Rijksoverheid ('Bodem+') bij het verder brengen van de ESD-benadering na ILB. Gezien de ervaringen van dit ILB traject is het raadzaam om een eventueel vervolgetraject vanuit meerdere werkvelden gezamenlijk op te pakken.

Titel
Impuls Lokaal Bodembeheer -
Ecosysteemdiensten

Opdrachtgever **Project** **Kenmerk** **Pagina's**
WVL dienst 1207762-015 1207762-015-BGS-0001 19

Referenties

Bij verwijzing naar dit rapport graag deze referentie geven:
Van der Meulen, E.S, 2013. Impuls Lokaal Bodembeheer – Ecosysteemdiensten.
Hoe kan worden voortgebouwd op de resultaten van ILB Ecosysteemdiensten? Deltares-
project 1207762-015.

Versie	Datum	Auteur	Paraaf	Review	Paraaf	Goedkeuring	Paraaf
	mei 2013	Suzanne van der Meulen		Jos Brils		Henriette Otter	

Status
definitief

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Waar zijn deelnemers aan de pilots Ecosysteemdiensten enthousiast over?	3
2.1	Voor welke uitdaging biedt het Ecosysteemdiensten concept ondersteuning? Wat zijn sterke kanten van het concept?	3
2.1.1	Nieuwe kansen voor verbeteren gebiedskwaliteit en vastgelopen gebiedsontwikkeling	3
2.1.2	Hoe kunnen ontwikkelingen worden gefinancierd? Uitwerken business case	4
2.1.3	Onderbouwen meerwaarde en benuttingskansen van 'groen'	5
2.1.4	Verbreden bodembeheer, verbinding met RO	5
2.1.5	Integraal, systeemgericht werken en samenwerken in de fysieke leefomgeving	7
2.2	Wat is lastig? Welke oplossingsrichtingen zijn daarvoor geïdentificeerd?	8
2.2.1	Verandering in denken en doen	8
2.2.2	Van sectoraal naar integraal: verbinden van bodem-water-RO	9
2.2.3	Van plan naar realisatie: uitwerken business case	10
2.2.4	Wie neemt het voortouw?	11
2.2.5	De term Ecosysteemdiensten	12
2.2.6	Urgentie, tijd, mandaat	12
2.2.7	Ondersteunende instrumenten en informatie	13
3	Kansrijke paden voor verdere ontwikkeling	15
3.1	Wat is er nu nodig om waardevolle ESD toepassingen praktisch mogelijk te maken?	15
3.1.1	Nieuwe producten van de regionale uitvoeringsdiensten/ omgevingsdiensten	15
3.1.2	Verbreden kennis van bodemspecialisten?	16
3.1.3	Mandaat	16
3.1.4	Voortbouwen op goede voorbeelden en bestaande ervaringen	17
3.1.5	Betrokkenheid van enthousiaste deelnemers	17
3.1.6	Ontwikkeling business cases	17
3.1.7	Eenvoudige methoden voor kwantificering baten	17
3.1.8	Beeld(end) materiaal	18
3.1.9	Ondersteuning bij vervolg	18
4	Aanvullende gebruikte literatuur	19

1 Inleiding

In het kader van de Impuls Lokaal Bodembeheer (ILB) zijn 14 pilots uitgevoerd waarin samenwerkingsverbanden van regionale en lokale overheidsorganisaties hebben kennisgemaakt met het concept Ecosysteemdiensten (hierna vermeld als de 'ESD benadering'). In een aantal gevallen is een stap verder gezet en is het concept toegepast bij de oplossing van uitdagingen waar men in een gebied voor staat.

Zowel in de wetenschappelijke als (internationale) wereld zijn er vele ontwikkelingen rondom het concept Ecosysteemdiensten. Ecosysteemdiensten zijn de baten door ecosystemen worden geleverd aan de mens. Met het ILB programma Ecosysteemdiensten heeft een brede groep medewerkers van regionale overheidsorganisaties kennis kunnen maken met dit concept en in de praktijk kunnen testen of en op welke wijze het meerwaarde kan bieden in de praktijk. Op verzoek van de WVL-dienst heeft Deltares de pilots geanalyseerd met als doel generieke lessen te trekken uit het ILB-ESD programma en aanbevelingen te geven over hoe op het programma kan worden voortgebouwd.

Tijdens de pilots bleek dat een aantal deelnemers enthousiast is over het concept en meerwaarde voor de dagelijkse praktijk ziet. In dit rapport wordt geanalyseerd over welke aspecten van het concept men in praktijk enthousiast is, in welke situaties meerwaarde wordt ervaren en hoe op basis van de resultaten van de pilots kan worden voortgebouwd.

Deze analyse is gebaseerd op de rapportages van de ILB-adviseurs over individuele pilots, verslagen van enkele pilot-bijeenkomsten die zijn bijgewoond door de auteurs van dit rapport en gezamenlijke bijeenkomsten van ILB-adviseurs en deelnemers aan de pilots. Het betreft de volgende documenten:

1. Verslag van bespreking tussentijdse ervaringen adviseurs op 4 maart 2013, verslag opgesteld door Suzanne van der Meulen.
2. Evaluatieverslag ILB-2 traject door Karen Huijsmans – Grontmij.
3. Evaluatieverslag ILB-2 traject door ILB-adviseur Paul Oude Boerrigter, 3 april 2013, referentienummer ILB-2-eval.POB, kenmerk 321653.
4. Evaluatie ILB-2 Trajecten Roelof Westerhof.
5. Verslag ILB-2 slotbijeenkomsten; slotbijeenkomst Bijeenkomst "Ter Borch kruispunt van stad en land" op maandag 22 april, verslag opgesteld door Jos Brils.
6. Verslag ILB-2 slotbijeenkomsten; Bijeenkomst "Presentatiesesie ILB-2, Hengelo" op 25 april, verslag opgesteld door Jos Brils.
7. Gebiedskwaliteit van het Sprokkelbosch verbeteren door het natuurlijk systeem als uitgangspunt te nemen, 25 april 2013, opgesteld door Karen Huijsmans.
8. Kort verslag ILB-2 regio's (ondergrond & ESD), 2 mei 2013, kenmerk N001-1210505ROC-V01, opgesteld door Claude Roovers.
9. Aantekeningen Suzanne van der Meulen tijdens de pilotbijeenkomst van de pilot Stedendriehoek te Lochem op 8 april 2013.
10. Verslag van de 4e CoP ESD bijeenkomst, "Versterk je netwerk! – Leer en inspireer samen met andere regio's", opgesteld door Petra Bakker, Paul Oude Boerrigter, Simon Moolenaar, Suzanne van der Meulen, Jos Brils (en eigen aantekeningen Suzanne van der Meulen).
11. Over Bodemverbreding en Grondhouding. Narratief van ILB adviseurs, versie 3B.

In de tekst wordt verwezen naar deze documenten door vermelding van het nummer zodat duidelijk is waar de in dit rapport gemaakte uitspraken op gebaseerd zijn. In de tekst wordt niet naar alle documenten verwezen omdat er overlap is tussen documenten. Aanvullende literatuur is opgenomen in de literatuurlijst aan het eind van dit rapport.

2 Waar zijn deelnemers aan de pilots Ecosysteemdiensten enthousiast over?

De Ecosysteemdienstenbenadering kan meerwaarde bieden in de praktijk als er sprake is van enthousiasme, urgentie en het concept praktisch toepasbaar is. Hieronder wordt beschreven waar deelnemers enthousiast over zijn, bij welke uitdagingen zij meerwaarde van het concept zien en hoe de toepasbaarheid van het concept versterkt kan worden.

2.1 Voor welke uitdaging biedt het Ecosysteemdiensten concept ondersteuning? Wat zijn sterke kanten van het concept?

2.1.1 Nieuwe kansen voor verbeteren gebiedskwaliteit en vastgelopen gebiedsontwikkeling

Als gevolg van de economische crisis en krimp zijn nieuwe strategieën nodig om gewenste ontwikkelingen en algemene verbetering van de gebiedskwaliteit te bereiken. Hierbij wordt gezocht naar alternatieve of tijdelijke functies van een gebied en nieuwe financieringsmogelijkheden, waarbij meespeelt dat de overheid meer overlaat aan initiatieven van bewoners, eigenaren en bedrijven ⁽⁷⁾.

De meeste cases waarin de ESD-benadering is toegepast of waarvoor deelnemers aan pilots hebben aangegeven meerwaarde van de benadering te verwachten, hebben betrekking op (vastgelopen) gebiedsontwikkeling en hoe hier nieuwe oplossingsrichtingen voor kunnen worden gevonden met behulp van de Ecosysteemdiensten-benadering. De stappen *Ontdekken* en *Overeenkomen* van de in veel pilots toegepaste Triple O aanpak (Starink et al., geen datum) sluiten hierop aan. Situaties die in dit kader behandeld zijn:

- ◆ Tijdelijke bestemming onbenutte bedrijventerreinen (o.a. ⁷);
- ◆ Half afgebouwde nieuwbouwwijk met onvoldoende kwaliteit ⁽⁴⁾;
- ◆ (tijdelijke) bestemming braakliggende terreinen ⁽⁸⁾;
- ◆ Ontwikkeling landelijk gebied, verbetering relatie stad-platteland ^(7, 8).

De Ecosysteemdiensten-benadering is ingezet om met een andere bril te kijken naar het gebied: welke ESD kunnen beter benut worden ten behoeve van het maatschappelijk belang en welke stakeholders kunnen meefinancieren (zie ook 2.1.2.)? Zo hebben twee gemeentes in de provincie Utrecht de Ecosysteemdiensten (Triple-O benadering benadering ^{*}) gebruikt om de kracht van het gebied en de behoefte van mensen bij elkaar te brengen ⁽⁹⁾.

Deelnemers aan de Food-Valley pilot ⁽⁸⁾ noemden de ESD benadering een waardevolle toevoeging op de gangbare praktijk. Een van de nieuwe ideeën die uit een ESD analyse naar voren kwam, was om een zichtlocatie langs de snelweg aan te bieden aan Wageningen Universiteit als tijdelijk proefveld. Door de focus op innovatie en voedselproductie kan dit positief uitstralen op de bedrijven die er al gevestigd zijn.

Een stappenplan gebaseerd op de Triple-O aanpak (Consortium Ecosysteemdiensten in de praktijk van duurzaam bodembeheer & gebiedsontwikkeling, geen datum) is gebruikt om kansen te identificeren voor benutting van ecosysteemdiensten in het kader van de ontwikkelingen rondom de rivier de Berkel. Het stappenplan bestaat uit de stappen

^{*} De triple O benadering omvat een stappenplan ter ondersteuning van gebiedsontwikkeling, waarbij de ESD benadering wordt gebruikt om de gebruikskansen van het natuurlijk kapitaal in een gebied te verkennen.

Ontdekken (van de kracht en de mogelijkheden van het natuurlijk kapitaal), Overeenkomen (hoe kan worden samengewerkt om meerwaarde te creëren in het gebied) en Ontwikkelen (van business cases voor duurzame exploitatie) en wordt ondersteund met een checklist van ecosysteemdiensten^(8,9). Deelnemers noemden als positief aspect van het ESD concept dat het nieuwe aanvullende elementen kan toevoegen aan de gangbare manier van gebiedsontwikkeling. Er werd aangegeven dat er vanuit landschap al met veel ecosysteemdiensten rekening wordt gehouden maar dat er nog niet veel bewustzijn is over de kansen van bijvoorbeeld houtproductie en natuurlijke waterzuivering en dat het is goed om dat ook te beseffen.

Wat meerdere keren naar voren komt in de pilots, is dat samenwerking noodzakelijk is om gebiedsontwikkelingen te realiseren. Een van de deelnemers aan de pilot Stedendriehoek⁽⁸⁾ gaf aan dat de Triple-O aanpak (gericht op benutting van natuurlijk kapitaal/ecosysteemdiensten) de belangen in het gebied in beeld brengt en dat die met de ecosysteemdienstenlijst op een rij worden gezet. Zie ook 2.1.5 voor de rol van de ESD benadering als verbindend concept.

Wat de ES benadering kan bijdragen aan planvorming voor gebiedsontwikkeling

- Nieuwe blik op het gebied, nieuwe ideeën
- Inzicht in belangen
- Samenbrengen van betrokkenen

... en hoe de regio's hiermee verder willen:

De regio Rijnmond wil in het kader van vastgelopen gebiedsontwikkelingen graag verder met de ES benadering⁽²⁾.

De regio Kop van Noord-Holland & West Friesland wil verder met de ES benadering, de meest concrete plannen hiervoor zijn gerelateerd aan de casus in Den Helder⁽²⁾.

De ODRU gaat naar aanleiding van de ILB pilot onderzoeken of de ES benadering / de Triple-O aanpak vertaald kunnen worden naar een product voor gemeenten⁽⁴⁾. Er is kennis van veel vakgebieden nodig bij het vormgeven van tijdelijke bestemmingen (juridisch, bodem, water, ondergrond, groen, netwerken en samenwerkingsverbanden, bedrijfsleven) en de omgevingsdienst ODRU heeft deze kennis grotendeels voorhanden.

De projectleider van Food Valley was erg enthousiast over het concept en wil een presentatie houden voor wethouders in de regio om hiermee verder te gaan. Het thema zal ook terug komen op het Gelders Bodemberaad⁽⁸⁾.

2.1.2 Hoe kunnen ontwikkelingen worden gefinancierd? Uitwerken business case

De veranderde rol van de overheid, de huidige economische situatie en krimp leiden ertoe dat er nieuwe partners en financieringsmodellen worden gezocht voor realisatie van gebiedsontwikkeling^(7,4). Deelnemers willen inzichtelijk maken wie de shareholders van een project zijn en business case uitwerken. Bij een aantal pilots^(2,7) zaten direct bij de ontwikkeling van het betreffende gebied betrokkenen private partijen aan tafel om te praten over de kansen voor benutting van het natuurlijk kapitaal.

Tijdens de pilots zijn ideeën voor gebiedsontwikkeling geïdentificeerd (zie ook 2.1.1) en is inzicht verkregen in belangen van betrokken partijen (stap *Ontdekken* en *Overeenkomen* in de Triple-O aanpak). Het is tijdens de pilots nog niet gekomen tot de volledige uitwerking van business cases (stap *Ontwikkelen* in de Triple-O aanpak).

Wat de ES benadering kan bijdragen aan business cases voor gebiedsontwikkeling

- Inzicht in belangen
- Samenbrengen van betrokkenen

... en hoe de regio's hiermee verder willen:

In de regio Brabant heeft de gemeente Den Bosch, als enige van de bevoegd gezag gemeenten, met klem aangegeven door te willen met de ESD-benadering ⁽²⁾.

2.1.3 Onderbouwen meerwaarde en benuttingskansen van 'groen'

Er bestaat bij een aantal pilots de wens om de meerwaarde van openbaar groen beter in beeld te brengen en kosten te verlagen ^(2, 3). De ESD benadering zou kunnen helpen om inzichtelijk te maken welke baten groene elementen de mens bieden en hoe slim gebruik gemaakt kan worden van ecosysteemdiensten om kosten voor onderhoud te verlagen. Deelnemers aan de pilots geven aan dat in geld uitdrukken van de meerwaarde van 'groen' helpt om collega's en bestuurders, bijvoorbeeld de wethouder, aan te spreken ^(2, 3). Doel is om aan bestuurders uit te leggen dat ze variatie in openbaar groen moeten houden.

Voorafgaand aan een van de ILB pilots lag er een mooi ontwikkelingsontwerp voor een stationsgebied waarin veel groen was voorzien ⁽²⁾. Er was echter nog onvoldoende gekeken naar de effecten van het groen op hitte-stress, waterinfiltratie, leefgebied voor de huismus en luchtzuivering. De ecosysteemdienstenanalyse die in het kader van de pilot is uitgevoerd heeft verdieping aangebracht in het plan. Door de maatschappelijke baten van groen beter in beeld te brengen krijgt het groen meer waarde dan dat het er mooi uit ziet.

Hoe de ES benadering kan bijdragen aan een betere onderbouwing van de meerwaarde van (openbaar) groen

- Inzicht in de functies van groen voor de mens
- Inzicht in de kansen voor besparing door slim gebruik van ecosysteemdiensten
- In geld uitdrukken van de meerwaarde van 'groen' helpt om collega's en bestuurders, bijvoorbeeld de wethouder, aan te spreken.

... en hoe de regio's hiermee verder willen:

De gemeente Breda heeft de intentie om de ES benadering vaker toe te passen en onderzoekt wat geschikte locaties zijn ⁽²⁾.

2.1.4 Verbreden bodembeheer, verbinding met RO

De afgelopen tien jaar is in diverse adviezen en beleidsdocumenten voorgesteld om de ESD benadering in te zetten ten behoeve duurzaam bodembeheer:

- ◆ In het TCB Advies Ecologische onderbouwing bodemnormstelling (2003) pleit de TCB er voor om 'de komende jaren' tot een concrete uitwerking te komen van de aan ecosysteemdiensten gekoppelde indicatoren voor bodemkwaliteit, in relatie tot meer stressfactoren dan alleen bodemverontreiniging. De TCB verstaat onder duurzaam bodemgebruik het integraal beschouwen van de bodem en het signaleren van kansen

of beperkingen voor het gebruik van deze bodem en de ruimtelijke ontwikkeling die hierop/hierin plaatsvinden.

- ◆ In 2008 pleitte Dutch Soil Platform (in: De bodem als partner in duurzame ontwikkeling: een onderzoeksagenda voor de toekomst) ervoor om de maatschappelijke waarde van de bodem meer naar voren brengen aan de hand van ecosysteemdiensten.
- ◆ In het Convenant bodemontwikkelingsbeleid en aanpak spoedlocaties (VROM, 2009) wordt richting en invulling gegeven aan a) de decentralisatie van het overheidsbeleid, en b) de transitie van een thematisch bodembeleid naar een beleid gericht op duurzaamheid. In het convenant worden ESD impliciet benoemd. In verdieping en verbreding van het bodembeleid, staan centraal:
 - a) Het verwerven van kennis over de risico's van het gebruik van de ondergrond;
 - b) Het benutten van de kansen van de ondergrond (voor bijvoorbeeld ondergronds bouwen, bodemenergie, CO₂- en gasopslag, behoud bodemarchief) en het verschaffen van instrumenten hiervoor, met behoud van kwaliteit;
 - c) Het optimaliseren van samenhang en samenwerking tussen de verschillende beleidsdoelen (energie, water, biodiversiteit, bodem en ruimtelijke ontwikkeling) teneinde de meest efficiënte benadering te bereiken;
 - d) Het maken van afspraken over de aanpak van spoedlocaties;
 - e) Het waar nodig aanpassen van de bestuurlijke taakverdeling toegesneden op een optimale uitvoering van taken en bevoegdheden.

In aansluiting op bovengenoemde ontwikkelingen is in diverse pilots de ESD benadering ingezet ter ondersteuning van verbreding van het bodembeleid (^{3, 5, 8}).

Bij de pilot in Drenthe (^{5, 8}) is onderzocht hoe het bodembeleid kan worden verbreed van bodemverontreiniging naar de rol van ondergrond en ecosysteemdiensten in duurzame gebiedsontwikkeling. Er zijn meerdere bijeenkomsten geweest waarbij een opbouw is gehanteerd van behandeling van een vrij sectoraal bodem thema (bodemenergie), via de structuurvisie ondergrond van de provincie naar duurzame gebiedsontwikkeling (nieuwbouwplan) en welke rol bodem en water hierin spelen. Het resultaat van de bijeenkomsten is dat deelnemers (afkomstig uit werkvelden bodem, RO en waterbeheer) anders tegen bodem aan zijn gaan kijken en er een begin gemaakt is om samen te werken tussen specialisten uit de werkvelden bodem-water-RO.

In de regio Twente/Overijssel (^{3, 6}) wordt belang gezien in een nauwe aansluiting van bodem met andere werkvelden; men verwacht hier met behulp van de Ecosysteemdienstenbenadering een stap in te kunnen zetten. In het kader van de pilot is een website (www.gatotdebodem.nl) ontwikkeld waarop informatie wordt gegeven over hoe de Ecosysteemdiensten-benadering kan helpen meer uit de bodem te halen ten behoeve van gebiedskwaliteit, inclusief inspirerende voorbeelden. De website geeft aan dat er veel kansen in de bodem liggen, zoals energieopslag, waterberging en waterzuivering. Tot de doelgroep behoren overheidsmedewerkers die in de fysieke leefomgeving werken (bv. RO, water, milieu).

In het kader van de pilot Food-Valley Ede (⁸) gaf een van de bodemmedewerkers aan verbreding in zijn werk te zoeken en hiervoor via de ecosysteemdienstenbenadering een mooie kans te zien.

Uit de pilots blijkt dat de ESD benadering voor deelnemers een eye-opener kan zijn en bodem- en RO medewerkers kan samenbrengen ⁽²⁾, zie ook 2.1.5.

Hoe de ES benadering kan bijdragen aan de verbreding van bodembeheer

- Nieuwe blik op de bodem, inzicht in de bodem kansen liggen die bijdragen aan gebiedskwaliteit.
- Versterken samenwerking werkvelden bodem en RO
- Kapstok voor verbreding werkzaamheden bodemmedewerkers.

... en hoe de regio's hiermee verder willen:

In de regio Twente/Overijssel zijn voor komend jaar afspraken gemaakt over hosting van de intergemeentelijke website www.gatotdebodem.nl. Tevens zal de website worden gepresenteerd aan bestuurders in de regio en voorafgaand aan een ambtelijke voorbereidingsgroep ⁽³⁾.

Het thema Ecosysteemdiensten zal terugkomen bij het Gelders Bodemberaad ⁽⁸⁾.

2.1.5 Integraal, systeemgericht werken en samenwerken in de fysieke leefomgeving

In het kader van gebiedsontwikkeling, verbreding van bodembeheer en de ontwikkeling van omgevingsdiensten of regionale uitvoeringsdiensten (RUD's), is er een wens om meer integraal te werken waarbij samenwerking tussen personen uit verschillende vakgebieden en organisaties noodzakelijk is.

Tijdens een bijeenkomst van ILB-adviseurs wordt aangegeven dat deelnemers aan de pilots het leuk vinden om via ESD andere collega's te betrekken en zien het als vehikel voor integraal werken ⁽¹⁾. Hierbij moet worden opgemerkt dat in de pilots voornamelijk is samengewerkt tussen ambtenaren van diverse organisaties en werkvelden. In het verslag van de pilot Sprokkelbos wordt vermeld dat ook gesprekken met andere betrokkenen zijn gepland, zoals terreineigenaren en ontwikkelaars met grondposities in het te ontwikkelen gebied, bewoners en ondernemers (waaronder agrariërs). In het geval van de pilot in Zeeland zijn acties tussen gemeenten en externe partijen tegen het eind van de pilot op gang gekomen; de resultaten hiervan konden niet binnen de looptijd van de pilot worden vastgelegd ⁽³⁾.

Omgevingsdienst Midden Holland (ODMH) denkt dat ecosysteemdiensten kunnen dienen als verbindend concept om kennis over de fysieke leefomgeving te combineren in adviezen over beleidsontwikkeling rond water (rioolplannen, waterplannen), groen (groenplannen) en stedelijke ontwikkeling (structuurvisies, bestemmingsplannen, inbreidingsplannen). In dit kader werkt men aan een soort ecosysteemdienstentoets; deze toets zou een uitbreiding kunnen zijn van de watertoets ⁽⁴⁾.

In de pilot in de regio Achterhoek ⁽⁸⁾ werd aangegeven dat interdisciplinaire afstemming al standaard plaatsvindt in de regio maar dat de ESD benadering daar nog wel iets aan toe kan voegen (deze toevoegde waarde is niet nader gespecificeerd). Anderzijds geeft men tijdens een bijeenkomst over verondieping van een kleiwininput en een aantal ontwikkelingen in de omgeving, waarbij veel disciplines aanwezig zijn, aan dat dit soort integrale benaderingen veel te weinig worden toegepast.

Bij een pilot in Brabant ⁽²⁾, waar medewerkers bodem, ecologie en RO aan deelnamen, werd opgemerkt dat het eindelijk was gelukt om ook mensen van RO een keer om de tafel te

krijgen. Het is op basis van het pilotverslag lastig nagaan waardoor dit nu gelukt is maar het integrale karakter van de ESD benadering zou hieraan kunnen hebben bijgedragen.

Deelnemers aan de pilots ⁽¹⁰⁾ geven aan dat samenwerking tussen bodemspecialisten bij gemeente of provincie met andere disciplines wordt belemmerd door het feit dat bodemspecialisten zich nog te vaak presenteren op een negatieve manier en de inbreng van bodemspecialisten tot op heden beperkt is geweest tot bodemsanering. Er lijkt een imagoverandering nodig: het bodemwerkveld moet van hindermacht naar kansenaanbieder. Er zijn goede voorbeelden nodig van de meerwaarde van bodemspecialisten; daarom wordt voorgesteld om ook vanuit bodem ideeën aan te dragen voor besparingen en andere manieren om ander beleid te steunen. Vanuit bodem kunnen bijvoorbeeld voorstellen aan de wethouder worden aangeboden voor bezuinigingen en het sluitend krijgen van de begroting ⁽¹⁰⁾. Er kunnen voorbeelden gegeven worden van bodemdiensten en financiële consequenties, bij voorkeur met kwantitatieve informatie. Bijvoorbeeld dat het goedkoper is als funderingspalen onder woning korter kunnen (houdt bij bouw rekening met verschil veen/zand); hemelwater op perceelschaal opvangen en benutten geeft waterbesparing maar zou ook korting op de waterschapsbelasting kunnen opleveren (gebeurt bijvoorbeeld in Hilversum al; circa 800,- euro vergoeding voor wie de afvoer afzaagt).

Hoe de ES benadering kan bijdragen integraal werken en samenwerking tussendisciplines en organisaties

- Deelnemers vinden het leuk om via ES samen te werken met collega's uit andere disciplines
- De ES benadering zou kunnen helpen om medewerkers uit de werkvelden bodem-water-ecologie-RO samen te brengen.
- Via ES kan vanuit een specifiek vakgebied zoals bodem concreet worden gemaakt hoe kan worden bijgedragen aan maatschappelijke opgaven, inclusief bezuinigen door slim gebruik van ecosysteemdiensten.

... en hoe de regio's hiermee verder willen:

Omgevingsdienst Midden Holland (ODMH) ziet in de ES benadering een verbindend concept om kennis over de fysieke leefomgeving te combineren in adviezen over beleidsontwikkeling rond water (rioolplannen, waterplannen), groen (groenplannen) en stedelijke ontwikkeling (structuurvisies, bestemmingsplannen, inbreidingsplannen). In dit kader werkt men aan een soort ecosysteemdienstentoets; deze toets zou een uitbreiding kunnen zijn van de watertoets ⁽⁴⁾.

2.2 Wat is lastig? Welke oplossingsrichtingen zijn daarvoor geïdentificeerd?

2.2.1 Verandering in denken en doen

In het narratief ⁽¹¹⁾ wordt door een van de adviseurs aangegeven dat er tijd, nieuwsgierigheid en voorstellingsvermogen nodig zijn om op een nieuwe werkwijze te omarmen. Sommige deelnemers werken eigenlijk al op basis van de principes van de ESD benadering maar noemen het niet zo ⁽²⁾. Bijvoorbeeld mensen die werkzaam zijn in gebiedsontwikkeling geven aan dat ze al volgens de principes van ESD werken en zij hebben er ook echt gevoel bij ⁽¹⁾.

Toch blijkt uit de pilots dat er nog wel een verdiepingsslag te maken valt in de relatie tussen het ecosysteem en hoe de maatschappij hier gebruik van maakt.

Voor bodemspecialisten blijkt het concept Ecosysteemdiensten lastiger te zijn dan voor RO-ers⁽¹⁾. Een van de adviseurs geeft aan dat de eerste reactie van bodemspecialisten vaak is: ecosysteemdiensten zijn vaag, waar zijn de normen? Voor sommige deelnemers aan de pilots is het verkennen van kansen die het ecosysteem biedt dan ook een grote omschakeling ten opzichte van de manier waarop zij dagelijks werken. Een ILB adviseur heeft de bodemspecialist(en) meegenomen door te beginnen vanuit een bodemonderwerp, bijvoorbeeld bodemenergie, vervolgens een link gelegd naar de structuurvisie ondergrond (toen sloot ook RO aan) en vandaaruit aangehaakt op de structuurvisie bovengrond⁽⁸⁾. Zie ook 2.2.2 voor meer informatie over de veranderende rol van bodemspecialisten.

Wanneer deelnemers aan een pilot voor het eerst kennismaken met de ESD benadering biedt een workshop, in aanvulling op een presentatie door een adviseur veel meerwaarde omdat er dan pas echt begrip van het concept, enthousiasme en creatieve ideeën ontstaan. Om out-of-the-box denken te ondersteunen heeft een van de adviseurs een zelf bedacht associatiespel gedaan: deelnemers pakken een fotokaart en associëren de kaart met ecosysteemdiensten⁽²⁾.

De adviseurs geven aan dat succesvolle toepassing van de Ecosysteemdienstenbenadering in de pilots sterk afhankelijk is van enthousiasme en inzet van mensen die hier kansen in zien^(3, 8) en van hun interesse in gebiedsontwikkeling en hoe het systeem werkt⁽¹⁾. Ook een sterke trekker van het project wordt als belangrijke succesfactor aangemerkt^(3, 8).

Een nieuwe manier van denken vraagt om tijd. In 2.2.7 wordt hier verder op in gegaan.

2.2.2 Van sectoraal naar integraal: verbinden van bodem-water-RO

Een veel gestelde vraag is *Hoe krijgen we de bodem-expert eerder aan tafel bij plannen voor gebiedsontwikkeling, zodat de kansen die de bodem biedt benut kunnen worden?*

De provincie Friesland heeft een Bodematlas ontwikkeld, die beschikbaar is via de website van de provincie. Het blijkt tijdens een pilot gerelateerd aan de ontwikkeling van de atlas dat RO-ers thema's als fosfaatverzadiging, bodemdaling, verzilting en beperking van grondverzet niet zien als bodem-thema's maar deze onderwerpen gerelateerd worden aan waterbeheer, landschapsbeheer en natuurontwikkeling⁽⁴⁾. Bodemaspecten worden wel meegenomen en de provincie vindt informatie over deze onderwerpen en systeemgedrag buitenshuis, bijvoorbeeld via DLG, Wetterskip en natuurorganisaties als Staatsbosbeheer. Daarnaast wordt in het kader van gebiedsprocessen gebruik gemaakt van kennis van boeren, burgers en ondernemers. De Bodematlas heeft naar verwachting vooral meerwaarde hebben voor partijen die niet makkelijk toegang hebben tot informatie die voor de provincie wel makkelijk toegankelijk is. Het gaat dan om initiatiefnemers (bv gemeenten en ondernemers) en hun adviseurs. In het kader van de pilot is een discussienotitie voor het management van de provincie opgesteld over de verdere ontwikkeling van de Bodematlas in deze richting.

Er lijkt op basis van bovenstaande geen gebrek aan bodemexpertise op provinciaal niveau te zijn. Een mogelijke faalfactor wel is dat kennis over bodem, water en ondergrond in veel gebiedsprocessen van buiten de provincie komt en het overzicht over bodemkennis mogelijk verloren gaat⁽⁴⁾. In het Drenthse samenwerkingsverband lijkt de verbreding van bodembeheer te leunen op een smalle basis binnen de provincie. Als gevolg van reorganisaties en vergrijzing lijkt de kennis over bodem te verdwijnen⁽⁸⁾.

Uit de discussie tijdens de adviseursbijeenkomst op 4 maart 2013 ⁽¹⁾ werd opgemerkt dat er vanuit de bodemwereld weinig een link naar de bovengrond wordt gelegd. Tijdens de bijeenkomst van de CoP Ecosysteemdiensten bracht een van de deelnemers aan de pilots naar voren dat bodemspecialisten zich zouden moeten verbreden met kennis van RO ⁽¹⁰⁾. Vanuit de bodemsector kan worden aangesloten op plannen waar bestuurders de nadruk op leggen in hun plannen voor ontwikkeling van de stad.

Er lijkt ook een imagooverandering nodig ⁽¹⁰⁾: het bodemwerkveld moet van hindermacht naar kansenaanbieder. Bodemspecialisten presenteren zich nog te vaak op een negatieve manier. Er zijn goede voorbeelden nodig van de meerwaarde van betrokkenheid van bodemspecialisten. Er wordt tijdens de CoP-ESD bijeenkomst voorgesteld om ook vanuit bodem ideeën aan te dragen voor besparingen en andere manieren om divers beleid te steunen. Vanuit bodem kunnen voorstellen aan de wethouder worden aangeboden voor het sluitend krijgen van de begroting. Laat zien dat ook in de bodem kansen te vinden zijn voor bezuinigingen. Er wordt aangeraden om voorbeelden uit te werken van bodemdiensten en financiële consequenties, bij voorkeur met kwantitatieve informatie. Bijvoorbeeld dat het goedkoper is als funderingspalen onder woningen korter kunnen (houdt bij bouw rekening met verschil veen/zand); hemelwater op perceelschaal opvangen en benutten geeft waterbesparing maar zou ook korting op de waterschapsbelasting kunnen opleveren (gebeurt bv in Hilversum al; 800 euro voor wie afvoer afzaagt).

De pilot in Drenthe ^(5, 8) laat bijvoorbeeld zien dat deelnemers (medewerkers van de gemeente en het waterschap) anders naar bodem zijn gaan kijken na de workshop over hoe bodem een rol speelt bij nieuwbouwplannen: bodemopbouw bepaalt benodigde lengte funderingspalen (en dus kosten), natte/droge gebieden, zetting, voormalige vuilstort, bodemafdekking beïnvloedt waterafvoer.

2.2.3 Van plan naar realisatie: uitwerken business case

Door het karakter en de omvang van de pilots zijn geen gedetailleerde kwantitatieve business cases uitgewerkt. Deelnemers aan de pilots hadden soms wel hoge verwachtingen van de uitwerking van business cases maar het is niet mogelijk om tijdens een workshop in een half uur een complete kosten-baten analyse uit te voeren ⁽²⁾. De behoefte aan uitgewerkte business cases kwam wel naar voren tijdens de pilots, evenals suggesties voor hoe deze uitgewerkt zouden kunnen worden.

Uit de ecosysteemdiensten-analyses komen interessante kansen naar voren om ecosysteemdiensten te benutten of wordt duidelijk dat groenvoorzieningen belangrijke functies vervullen. Het kan echter lastig zijn om van idee naar uitvoering te komen als gevolg van de manier waarop kosten en baten bepaald worden, verdeeld worden en meewegen in besluitvormingsprocessen ⁽¹⁰⁾.

Voor het inzichtelijk maken van kosten en baten gerelateerd aan ecosysteemdiensten wordt verwezen naar de TEEB[™]-tool. Dit instrument is gebruikt bij een project in Almelo maar is nog erg complex, met teveel detail. Er wordt momenteel een gebruiksvriendelijker tool gemaakt (medio najaar 2013 gereed).

Er zijn diverse suggesties geopperd om iets te doen aan ongelijke verdeling van kosten en baten, bijvoorbeeld in het kader van benutting van ESD ten behoeve van verlaging onderhoud:

^{**} *The Economics of Ecosystems and Biodiversity*

- ◆ Aanbestedingsvormen waarbij realisatie en beheer samen gaan. In een DBFM^{*}-contract is de aannemer die een werk aanlegt of bouwt ook verantwoordelijk voor onderhoud en heeft dus zelf baten van onderhoudsvrije constructies. Ook is de optie een prijsvraag te houden in plaats van een reguliere aanbesteding geopperd.
- ◆ Afspraken over het delen van baten. Als een gemeente bijvoorbeeld bespaart, krijgt de aannemer daar ook een deel van.

Investerings in het ecosysteem leiden soms tot baten op een termijn die langer is dan de standaard gehanteerde terugverdientermijn⁽⁸⁾. In een van de pilots in voorgesteld om kaarten te maken waarop gebieden worden aangemerkt waar kansen voor besparingen liggen en welke terugverdientermijn daar bij hoort. Voor het kunnen benutten van kansen die de bodem biedt is het naast de juiste termijn waarover baten gelden ok belangrijk om naar de juiste ruimtelijke schaal te kijken. Zo bleek in een van de pilots⁽²⁾ dat een kaart van de bodempotentie voor WKO (wel/niet/matig) alleen betrekking had op de ondergrond tot 80 m beneden maaiveld terwijl er vanwege de geologische opbouw juist op grotere diepte de meeste potentie zit.

Tijdens de CoPESD bijeenkomst op 13 maart 2013⁽¹⁰⁾ werd een complicerende factor voor tijdelijke of alternatieve bestemmingen onder de aandacht gebracht. Als een terrein open gaat voor een nieuwe functie moet het worden afgeboekt als verliespost; het kan voorkomen dat de gemeente als gevolg hiervan onder toezicht komt te staan. Dit kan activiteiten die de gebiedskwaliteit ten goede zouden kunnen laten komen tegenhouden. Deze situatie is niet direct gerelateerd aan de toepassing van een ecosysteemdienstenbenadering in het kader van gebiedsontwikkeling maar kan implementatie van de geïdentificeerde kansen van het natuurlijk kapitaal wel in de weg staan.

2.2.4 Wie neemt het voortouw?

Tijdens de CoP-ESD bijeenkomst is gediscussieerd over de vraag of het initiatief om via de ecosysteemdienstenbenadering de kansen van natuurlijk kapitaal te onderzoeken bij de bodemsector kan liggen⁽¹⁰⁾.

In het kader van een van de pilots werd geprobeerd om een workshop over ecosysteemdiensten vanuit het werkveld bodem en archeologie te organiseren. Het bleek dat deze uitgangspunt onvoldoende kansen bood om het netwerk van gemeenten te benaderen en er ontstond discussie over de vraag of 'dit onderwerp wel bij bodem en archeologie past'. Pas toen een hogere managementlaag betrokken werd en overtuigd was van het nut van het initiatief voor de omgevingsdienst als geheel werd het makkelijker voor andere afdelingen om aan te haken. Door er een gemeenschappelijk initiatief van te maken is er een succesvolle bijeenkomst gekomen, die voor de omgevingsdienst aanleiding bood om verder te onderzoeken hoe kennis over ecosysteemdiensten/de Triple-O aanpak vertaald kan worden in producten voor gemeenten⁽⁴⁾.

Het is dus raadzaam om activiteiten rondom de ESD benadering niet te organiseren vanuit één sector maar (organisatie/gebieds)breed op te pakken ten behoeve van betere acceptatie van en betrokkenheid bij de workshop. Na een start vanuit gebiedsfuncties kan vervolgens gekeken worden naar de rol van verschillende vakgebieden.

Tijdens de CoP-ESD bijeenkomst werd ook de vraag gesteld wat de urgentie of prikkel is om als RUD met het tijdelijk benutten bedrijventerreinen aan de slag te gaan, een van de uitdagingen waarvoor meerwaarde wordt gezien het ESD concept⁽¹⁰⁾.

^{*} Design, Build, Finance & Maintain

2.2.5 De term Ecosysteemdiensten

De adviseurs geven aan de term ESD beter niet gebruikt kan worden (¹). Het zet mensen op het verkeerde been: klinkt groen en eco, terwijl het ook over business case gaat. Ecologie vaak als natuur wordt opgevat, terwijl ecosystemen ook buiten natuurgebieden voorkomen, ze zijn overal. Ook in eerdere projecten waarin de ESD benadering in praktijk is gebracht werd gesignaleerd dat gebruik van de term ecosysteemdiensten niet aan te raden is, terwijl communicatie over ecosysteemdiensten (zonder ze zo te noemen) wel goed werkt (Van der Meulen en Brils, 2011).

Alternatieve termen die de adviseurs gebruiken in communicatie met deelnemers aan de pilots: natuurlijk systeem, leefomgeving, natuurlijk kapitaal, bodemdiensten, groene kracht, functiecombinaties, landschap, baten. In Middelburg gebruikt met de slogan 'Groen loont.' Een wethouder uit Lochem gaf aan liever de term 'gebiedsbelangen' te gebruiken (⁸).

Er wordt wel aangeraden om de naam van het concept te houden zoals het is, de term Ecosysteemdiensten is breed en wordt in het buitenland ook gebruikt (¹). Bij toepassing van het concept wordt aangeraden om aan te sluiten op termen die begrepen worden of enthousiasme opwekken bij gebruikers, zoals in het voorbeeld van Middelburg. Ook als bijvoorbeeld de term 'bodemdiensten' een eerste stap biedt om aan te sluiten bij bodemspecialisten, is het prima om die te hanteren.

2.2.6 Urgentie, tijd, mandaat

Het is voor veel bodemmedewerkers van gemeenten een grote stap om van milieu-hygiënisch bodembeheer te komen tot benutting van ecosysteemdiensten (³). Er is leertijd nodig om de in het kader van ILB opgedane kennis en vaardigheden in de praktijk toe te passen. Door gebrek aan tijd hapert de ontwikkeling van bodemmedewerkers naar verbreed bodembeheer soms. Er is veel aandacht nodig voor bestaande regelgeving en uitvoering en dan kunnen niet-verplichte zaken niet direct aandacht krijgen. Tijdens de CoP-ESD bijeenkomst wordt tijdens de plenaire slotdiscussie aangegeven dat er is weinig, en steeds minder ruimte voor ambtenaren is om zich voor te bereiden op nieuwe taken (¹⁰).

Wat hierbij ook lastig is, is dat ESD benadering nog aan de 'leuke' kant zit (¹⁰). Zo voert de omgevingsdienst vooral wettelijke taken uit en is er steeds minder ruimte voor nieuwe ontwikkelingen. Men doet dit 'erbij', terwijl volgens een aantal deelnemers hier (ES) juist veel milieu-duurzaamheidsvoordeel te behalen valt. Omdat er geen opdracht, verplichting of aangevraagde ondersteuning voor onderwerp zoals de ESD-benadering is en omdat het concept zich nog in een soort ontdekkingsfase bevindt sneeuwt het snel onder in de waan van de dag.

Er is gebleken dat betrokkenheid van leidinggevenden en eventueel wethouders leidt tot grotere betrokkenheid en inzet van medewerkers (^{4, 2, 10}). In sommige pilots bleek dat de pilots pas goed gingen lopen na top-down support.

Tijdens de CoP-ESD bijeenkomst is geopperd om de ESD benadering in het bodemconvenant te zetten om meer mandaat te creëren voor bijvoorbeeld omgevingsdiensten om hier iets mee te kunnen doen. Er wordt ook aangegeven dat de ESD benadering past bij de omgevingswet.

Deelnemers aan de bijeenkomst geven aan dat er in wetgeving of communicatie vanuit het ministerie iets moet staan dat zij hier iets mee moeten doen. Gemeenteamttenaren kunnen het zelf op de begroting van de gemeente laten zetten (¹⁰).

Bij veel pilots wordt dus aangegeven dat het lastig zal zijn om verder te gaan met de ESD benadering, ook als men enthousiast is en meerwaarde ziet. Als mogelijke uitzondering hierop wordt de casus in Den Helder genoemd ⁽²⁾. Dat komt doordat deze casus wel urgentie heeft en de eerste ideeën die in de workshop werden gegenereerd al aantoonde dat met relatief eenvoudige ingrepen meerwaarde voor de omgeving kan worden gecreëerd. In deze casus komt naar voren dat een braakliggend terrein juist een oplossing kan zijn voor problemen/wensen in de omliggende buurt, in dit geval de behoefte aan groen.

Om een nieuwe benadering zoals Ecosysteemdiensten te implementeren is ook ruimte nodig om door te zetten na een eerste kennismaking met het concept. De deelnemers in de regio Rijnmond hebben bijvoorbeeld aangegeven door te willen met de ESD-benadering maar het volgende overleg waarin zij samenkwamen was pas in februari 2013 was gepland. Er is dan veel tijd verstreken sinds de workshop plaats vond en de actualiteit is wellicht weggezaakt ⁽²⁾.

2.2.7 Ondersteunende instrumenten en informatie

In veel pilots is een analyse van ecosysteemdiensten in een gebied, en kansen om hier slim gebruik van te maken in het kader van gebiedsontwikkeling of groenbeheer, het stappenplan uit de Triple-O aanpak gebruikt (Starink et al., geen jaartal). Een deelnemer aan de pilotbijeenkomst in Lochem ⁽⁹⁾ mist tijdens een korte oefening met het stappenplan de proceskant in het stappenplan en waarschuwt dat de analyse en onderhandeling niet te technisch moet worden afgehandeld. In onderhandelingen zijn veiligheid, wederzijds respect en plezier belangrijk. Soms zijn huiskamergesprekken nodig.

Voor het inzichtelijk maken van kosten en baten gerelateerd aan ecosysteemdiensten wordt verwezen naar de TEEB^{**}-tool. Zoals vermeld in 2.2.3 is dit instrument nu nog erg complex maar zal medio najaar 2013 een eenvoudiger versie gereed zijn.

In de pilot in Zeeland kwam naar voren dat tekstuele informatie voor RO-ers niet aansprekend is; beeld wel ⁽³⁾. De gebruikslandschappen uit het Doenderzoek (zie skbodernl.nl) blijken tot veel enthousiasme te leiden.

Er zijn in de regio's diverse instrumenten om informatie over ecosysteemdiensten beschikbaar te maken. Zo is in een van de pilots een kaart van de bodempotentie voor warmte-koude opslag, WKO, (wel/niet/matig) gebruikt. Ook zijn er websites waarop voorbeelden van toepassing van de ESD benadering beschikbaar worden gemaakt, zoals ga tot de bodem en het Zeeuws Bodemvenster.

^{**} *The Economics of Ecosystems and Biodiversity*, zie www.teebweb.org en <http://www.biodiversiteit.nl/teeb/>

3 Kansrijke paden voor verdere ontwikkeling

Uit de pilots zijn een aantal uitdagingen naar voren gekomen waar de regionale overheden voor staan en waar men op basis van de pilots meerwaarde heeft ervaren of verwacht van de ESD benadering (zie hoofdstuk 2). Men geeft aan vooral gesteund te worden door de benadering in het kader van:

- ◆ nieuwe kansen vinden voor vastgelopen gebiedsontwikkeling,
- ◆ beter inzicht in en onderbouwing van de meerwaarde van ecosysteemdiensten die worden geleverd door groen(e) infrastructuur, en de ontwikkeling van business cases voor realisatie;
- ◆ verbreding van het bodembeheer, verbinding met RO,
- ◆ integraal werken en samenwerken in de fysieke leefomgeving.

ILB-Ecosysteemdiensten heeft regionale overheden de kans geboden om kennis te maken de ESD benadering en/of deze toe te passen in de praktijk. Om na de pilots in de dagelijkse praktijk gebruik te kunnen maken van de ESD benadering zullen in veel gevallen nog ontwikkelingen nodig zijn om randvoorwaarden te scheppen waarin ambtenaren en private partners gebruik kunnen maken van het concept. Daarom wordt in dit slothoofdstuk suggesties gedaan voor wat er nodig is om waardevolle ESD toepassingen praktisch mogelijk te maken.

3.1 Wat is er nu nodig om waardevolle ESD toepassingen praktisch mogelijk te maken?

Op korte termijn hebben regionale overheden vooral mandaat en tijd nodig om verder te kunnen met de ESD benadering en goede voorbeelden van wat werkt in de praktijk. Dit betekent dat er aangesloten moet worden op urgente situaties, waar 'het anders moet', en structuren in een gebied. Daarnaast kan gedurende langere tijd gewerkt worden aan de ontwikkeling van ondersteunende kennis en instrumenten.

In paragraaf 3.1.1-3.1.7 worden suggesties gedaan voor vervolgacties die na ILB ingezet zouden kunnen worden.

3.1.1 Nieuwe producten van de regionale uitvoeringsdiensten/omgevingsdiensten

Omgevingsdiensten/regionale uitvoeringsdiensten (RUD's) willen graag hun dienstverlening aan gemeenten versterken. Dit doen zij via producten die worden aangeboden in een productencatalogus.

Omgevingsdienst Midden Holland (ODMH) denkt dat ecosysteemdiensten kunnen dienen als verbindend concept om kennis over de fysieke leefomgeving te combineren in adviezen over beleidsontwikkeling rond water (rioolplannen, waterplannen), groen (groenplannen) en stedelijke ontwikkeling (structuurvisies, bestemmingsplannen, inbreidingsplannen). In dit kader werkt men aan een soort ecosysteemdienstentoets; deze toets zou een uitbreiding kunnen zijn van de watertoets ⁽⁴⁾.

De Omgevingsdienst Regio Utrecht (ODRU) gaat naar aanleiding van de ILB pilot onderzoeken of de ESD benadering of de Triple-O aanpak waarin deze verwerkt is, vertaald kunnen worden naar een product voor gemeenten ⁽⁴⁾. Er is kennis van veel vakgebieden nodig bij het vormgeven van tijdelijke bestemmingen (juridisch, bodem, water, ondergrond, groen, netwerken en samenwerkingsverbanden, bedrijfsleven) en de omgevingsdienst ODRU heeft deze kennis grotendeels voorhanden.

3.1.2 Verbreden kennis van bodemspecialisten?

Er liggen kansen in de ondergrond voor benutting van ecosysteemdiensten. Deze kansen zijn gerelateerd aan oplossingen voor maatschappelijke behoeften zoals klimaatadaptatie, bodemenergie en -opslag. Tijdens het ILB-traject zijn ook kansen benoemd voor besparingen die gerelateerd zijn aan slim gebruik of rekeninghouden met de ondergrond. Deze kansen kunnen worden geïdentificeerd, gekwantificeerd en gewaardeerd worden via de ESD benadering. Er is discussie geweest over wie deze kennis het beste kan inbrengen in bijvoorbeeld gebiedsprocessen of bij bestuurders.

Tijdens de CoP-ESD bijeenkomst werd genoemd dat er op gemeentelijk/RUD niveau een nieuwe rol wordt gezocht voor bodemambtenaren. Een van de bodemmedewerkers die aan een pilot

mee heeft gedaan gaf aan verbreding in zijn werk te zoeken en hiervoor via de Ecosysteemdienstenbenadering een mooie kans te zien. Over het algemeen lijkt de ESD benadering voor bodemspecialisten lastiger dan voor RO-ers en betekent het een grote omschakeling ten opzichte van de manier waarop zij dagelijks werken. Er zal leertijd nodig zijn voor deze omschakeling terwijl door deelnemers wordt aangegeven dat door gebrek aan tijd ontwikkeling van bodemmedewerkers naar verbreed bodembeheer wordt belemmerd.

Mogelijk kan de ESD benadering voor een deel van de bodemambtenaren - zij die hier interesse in hebben - een kans bieden op verbreding of verschuiving van hun takenpakket en kunnen zij via de ESD benadering aansluiting vinden op andere beleidsvelden waar zij met hun kennis kunnen bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke vraagstukken. Een van de deelnemers aan de pilots deed de suggestie dat bodemspecialisten zich dan zouden moeten verbreden met kennis van andere beleidsvelden, waarbij expliciet ruimtelijke ontwikkeling werd genoemd. Het feit dat voor RO-ers de benadering dicht bij hun huidige manier van werken staat, biedt een kans voor aansluiting op het vakgebied van de ruimtelijke ordening.

In een van de pilots kwam het beeld naar voren dat op provinciaal niveau thema's als fosfaatverzadiging, bodemdaling, verzilting en beperking van grondverzet niet worden gezien als bodem-thema's maar dat deze onderwerpen gerelateerd worden aan waterbeheer, landschapsbeheer en natuurontwikkeling en de benodigde bodemkennis buiten de provincie (als organisatie) bij diverse organisaties wordt gevonden. Als mogelijke faalfactor in deze situatie werd in een van de verslagen genoemd dat overzicht over bodemkennis mogelijk verloren gaat. In een andere pilot worden reorganisaties en vergrijzing als risico voor het behoud van de kennis over bodem te verdwijnen genoemd.

3.1.3 Mandaat

Zowel in de pilotverslagen als tijdens de CoP-ESD bijeenkomst komt herhaaldelijk naar voren dat zonder opdracht, verplichting of aangevraagde ondersteuning het voor ambtenaren zeer moeilijk is om zich bezig te houden met verdere ontwikkeling of toepassing van de ESD benadering. Er wordt bijvoorbeeld gemeld dat een omgevingsdienst vooral wettelijke taken uitvoert en er steeds minder ruimte is voor nieuwe ontwikkelingen. Men doet dit 'erbij', terwijl volgens een aantal deelnemers hier (ESD benadering) juist veel duurzaamheidsvoordeel te behalen valt en dat de ESD benadering past bij de Omgevingswet.

Ambtenaren die deelnamen aan de CoP-bijeenkomst geven aan dat er in wetgeving of communicatie vanuit het ministerie iets zou moeten staan dat zij hier iets mee moeten doen. Tijdens de CoP-ESD bijeenkomst is gesuggereerd om de ESD benadering in het bodemconvenant te zetten om meer mandaat te creëren voor bijvoorbeeld

omgevingsdiensten om hier iets mee te kunnen doen. Ondanks het feit dat er impliciet wel naar ESD wordt verwezen in het convenant, leidt dit voor omgevingsdiensten blijkbaar onvoldoende tot mogelijkheden om een concept als de ESD benadering in te zetten in het kader van gebiedsontwikkeling.

Er is gebleken dat ook binnen een organisatie mandaat of stimulering nodig is. Betrokkenheid van leidinggevenden en eventueel wethouders leidt tot grotere betrokkenheid en inzet van medewerkers en bij sommige pilots bleek dat de pilots pas goed gingen lopen na top-down support.

3.1.4 Voortbouwen op goede voorbeelden en bestaande ervaringen

Er zijn in het kader van ILB en andere projecten pilots uitgevoerd waarin niet alleen duidelijk is geworden in welke situaties de ESD benadering ondersteuning kan bieden, maar ook welke kennis, informatie en instrumenten beschikbaar zijn voor toepassing van het concept. Er zijn stappenplannen en analyseraamwerken beschikbaar voor ecosysteemdiensten analyses en er is enige ervaring mee op gedaan in de praktijk in het kader van diverse pilotprogramma's of individuele projecten. Het is raadzaam om de ervaringen en generieke lessen uit deze projecten per doelgroep beschikbaar te maken.

Er bestaan diverse platforms waar deze ervaringen gedeeld of toegankelijk gemaakt worden. Voorbeelden zijn netwerken (zoals de Nederlandse CoP ESD, provinciale bodemberaden, internationale netwerken), websites (zoals het Zeeuws Bodemvenster, gatotdebodem.nl/, ruimtexmilieu.nl) en publicaties (zoals in het tijdschrift Bodem, brochure Triple-O, rapporten en wetenschappelijke artikelen).

3.1.5 Betrokkenheid van enthousiaste deelnemers

Er is tijdens dit ILB traject diverse malen benadrukt dat om een nieuwe ontwikkeling zoals de toepassing van de ESD benadering succesvol toe te passen enthousiaste mensen nodig zijn. In dit rapport is vermeld (hoofdstuk 2) in welke regio's deelnemers verder willen na ILB. Ook zijn bij de adviseurs namen bekend van personen op diverse niveaus die kansen zien in verdere ontwikkeling en toepassing van het ESD concept. Het advies is om deze mensen te betrekken bij eventuele acties voor verdere ontwikkeling van de ESD benadering. Ook vanuit andere initiatieven en via de eerder genoemde platforms zijn voorlopers te vinden.

3.1.6 Ontwikkeling business cases

De ILB pilots boden voor veel regio's een kennismaking met de ESD benadering. Doordat de pilots relatief kortdurend en beperkt van omvang waren (soms een of enkele workshops), is men in de pilots niet toegekomen aan het maken van sluitende business cases voor alternatieve of tijdelijke gebiedsfuncties en om gebruik te kunnen maken van de kansen om ecosysteemdiensten te benutten (bv geleverd door openbaar groen). In vervolgprojecten kan dit verder uitgewerkt worden.

3.1.7 Eenvoudige methoden voor kwantificering baten

Voor wat betreft de behoefte aan instrumenten en kennis lijkt er vooral ontwikkeling nodig op het gebied van eenvoudige instrumenten voor kwantificering van baten van ecosysteemdiensten. De baten kunnen zo en waar mogelijk in monetaire zin of anderszins worden uitgedrukt. Voor de ontwikkeling van eenvoudige instrumenten kan gebruik gemaakt worden van nationale en internationale (wetenschappelijke) activiteiten zoals TEEB. Een

belangrijk aandachtspunt is dat instrumenten getoetst moeten worden op bruikbaarheid in de dagelijkse praktijk van regionale overheden en hun private partners en hiervoor geschikt gemaakt moeten worden. Bovendien is het voor het kwantificeren van baten noodzakelijk om ingreep-effect relaties van beleidsmaatregelen of andere ingrepen op het ecosysteem te kunnen bepalen.

3.1.8 Beeld(end) materiaal

Uit ILB-pilots (en eerdere ervaringen) komt naar voren dat in het RO-domein beeldende informatie van groot belang is. Er wordt aangeraden om de beeldende presentatie van kennis over ecosysteemdiensten verder te ontwikkelen en om daarbij voort te bouwen op bestaande methodieken. Er valt waarschijnlijk veel waarde te halen uit integratie van (aspecten van) methodieken die gericht zijn op het beeld brengen van ecosysteemdiensten/natuurlijk kapitaal en andere aspecten die van belang zijn bij gebiedsontwikkeling of duurzaam gebruik van het ecosysteem. Interessante instrumenten zijn bijvoorbeeld de gebruikslandschappen uit het project Doenderzoek, kaarten met potentie voor benutting van ecosysteemdiensten (project Voorradenbenadering), ontwerpen met de ondergrond, gidsmodellen, lagenbenadering etc.

Een aandachtspunt van iedere ecosysteemdienstenanalyse is de schaal die wordt gehanteerd. Dat geldt ook voor informatie over ecosysteemdiensten. In een van de projecten werd een met de potentie voor WKO gebruikt. De kaart had alleen betrekking op de ondergrond tot 80 m –mv (in verband met bestuurlijke grens), terwijl daaronder juist de meeste potentie zat.

3.1.9 Ondersteuning bij vervolg

'Impuls Lokaal Bodembeheer–Ecosysteemdiensten' heeft een brede groep medewerkers van regionale overheden de kans geboden om kennis te maken met de ESD benadering. De impuls heeft deelnemende samenwerkingsverbanden tijd en kennis geboden voor deze kennismaking. Door middel van de pilots is inzicht verkregen in de meerwaarde van het concept ter ondersteuning van het oplossen van uitdagingen waar de regio's voor staan. Zonder deze impuls had dit waarschijnlijk niet op deze schaal en op dit moment plaatsgevonden ⁽²⁾. Diverse regio's en personen zien kansen in de benadering en hebben enthousiasme getoond om ermee verder te gaan (zie hoofdstuk 2).

Er is tijd nodig om voort te bouwen op de resultaten van de pilots en om de opgedane kennis en ervaring verder te ontwikkelen en toe te gaan passen in de dagelijkse praktijk. Er is expliciet steun gevraagd van de Rijksoverheid ('Bodem+') bij het verder brengen van de ESD benadering na ILB ⁽³⁾. Gezien de ervaringen van dit ILB traject is het raadzaam om een eventueel vervolgt traject vanuit meerdere werkvelden gezamenlijk op te pakken.

4 Aanvullende gebruikte literatuur

VROM, 2009. Convenant bodemontwikkelingsbeleid en aanpak speedlocaties.

Dutch Soil Platform, 2008. De bodem als partner in duurzame ontwikkeling: een onderzoeksagenda voor de toekomst.

Starink, J. et al. (Red.), geen datum. De Triple-O aanpak. Ecosysteemdiensten in de praktijk van duurzaam bodembeheer & gebiedsontwikkeling. Uitgaven van het consortium Ecosysteemdiensten in de praktijk van duurzaam bodembeheer & gebiedsontwikkeling. Technische Commissie Bodembescherming (TCB), 2003. Duurzamer bodemgebruik op ecologische grondslag. TCB A33(2003), TCB, Den Haag, juli 2003.

Van der Meulen S, Brils J. 2011. Do ecosystem services provide a common language to facilitate participation in water management? Report of special session at Resilience 2011 Conference, Tempe, Arizona, March 2011, Deltares, Utrecht.